

НОВІ ВИМІРИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Рец. на монографію М. В. Балко:

**„Актуальні проблеми теорії словосполучення
сучасної української мови”**

(Дніпропетровськ : Вид-во „Свідлер”, 2014. – 349 с.)

Учення про словосполучення як специфічну мовну одиницю є невід’ємною частиною українського теоретичного синтаксису. Дослідженню цієї особливої синтаксичної одиниці присвячено праці багатьох авторитетних українських і зарубіжних лінгвістів (див. студії О. Ахманової, В. Бабайцевої, В. Белошапкової, О. Бехагеля, В. Виноградова, І. Вихованця, К. Городенської, О. Єсперсена, А. Загнітка, Є. Куриловича, О. Мельничука, Т. Молошної, М. Петерсона, О. Пешковського, М. Прокоповича, Й. Ріса, О. Скобликової, М. Степаненка, В. Сухотіна, С. Тер-Мінасової, Т. Туліної, Г. Удовиченка, Ю. Фоменка, Ф. Фортунатова, У. Френсіса, О. Шахматова, Н. Шведової, К. Шульжука, В. Ярцевої та ін.). Попри тривалу історію становлення теорії словосполучення варто констатувати, що й наразі воно лишається однією з найсуперечливіших мовних конструкцій (історія мовознавства знає різні – іноді діаметрально протилежні – бачення його природи). Усе це свідчить про необхідність узагальнення напрацьованих підходів до кваліфікації словосполучень сучасної української мови та перегляду ключових положень вітчизняної теорії словосполучення для надання їй стрункості та викінченості.

На сьогодні у вивченні словосполучення сформувалася певна традиція, що спирається на класичну концепцію, за якою його тлумачать як номінативну одиницю, що існує до речення та служить для найменування складних, але розчленованих понять. Таке бачення природи словосполучення потребує корегування, що мотивовано наявними істотними суперечностями, зокрема щодо таких аспектів: 1) чи існує словосполучення до речення, чи є воно будівельним матеріалом для останнього; 2) які види зв’язку можливі між компонентами словосполучення; 3) чи є словосполучення всього лише складнішим за слово найменуванням предметів, явищ, процесів (тобто номінативною одиницею), чи, можливо, його функційна вага відмінна від функційного навантаження слова. І це ще далеко не повний перелік суперечностей сучасної української теорії словосполучення. Спробу зняти їх реалізує М. Балко в рецензованій монографії „Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови”.

Аналізована праця чітко структурована: складається з передмови, трьох логічно пов’язаних розділів, підпорядкованих одній меті – побудові та комплексному упорядкуванню концепції словосполучення як синтаксичної одиниці-конструкції пропозитивної природи, списків використаної літератури й використаних джерел, предметного покажчика.

У першому розділі „Загальнотеоретичні проблеми кваліфікації словосполучень“ (с. 10-126) окреслено основні етапи становлення вчення про словосполучення в українському та зарубіжному мовознавстві, схарактеризовано словосполучення як значеннєву мовну одиницю, розглянуто особливості граматичної й семантичної сполучуваності його компонентів, значно розширено основні ознаки словосполучення, з опертям на які й дефіновано цю мовну одиницю, проаналізовано пропозитивну природу словосполучення та структуру його синтаксичної семантики, описано особливості вияву граматичної форми словосполучення й засоби вираження синтаксичних зв’язків у ньому.

Заслуговує на схвалення те, що авторка відкриває нові сторінки в історії формування теорії словосполучення в українському мовознавстві, попри нібито достатню розробленість цього питання. Вона докладно аналізує науковий доробок лінгвістів XVIII ст. (М. Смотрицького, І. Ужєвича), окреслює внесок науковців початку XX ст. (Д. Кислиці, М. Перегінця, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, С. Смеречинського, Є. Тимченка та ін.) у розробку проблем сполучуваності й вивчення типів зв’язку слів, а також ґрунтовно опрацьовує сучасний стан учення про словосполучення, розглядаючи концепції провідних українців (І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, О. Мельничука, М. Степаненка, Г. Удовиченка, К. Шульжука та ін.).

М. Балко вибудовує власну концепцію словосполучення, витлумачуючи останнє як семантично завершену й структурно замкнену непередикативну синтаксичну одиницю-конструкцію дериваційного типу, яка будується за певною структурною схемою на основі підрядного прислівного зв'язку та є частковим знаком ситуації. Отже, дослідниця розглядає словосполучення як синтаксичну одиницю пропозитивної природи, оскільки воно є, власне, згорнутим реченням і зберігає значення (як денотативний, так і сигніфікативний компоненти) останнього.

Дослідниця дещо корегує традиційне вчення про типи зв'язку слів у словосполученні та засоби їхнього вираження. Авторка виокремлює такі типи реалізованого компонентами словосполучення підрядного прислівного зв'язку: узгодження (з апозицією включно), керування й вільне поєднання, – а також описує такі засоби вираження цього зв'язку: форма слова, прийменник, порядок слів, синтактика слова та інтонація (зокрема паузація).

Ємним щодо охоплення різних концепцій і підходів є другий розділ рецензованої монографії – „Принципи систематизації словосполучень“ (с. 127-193). М. Балко слушно відзначає розмаїтість типів словосполучень, виокремлюваних у дослідженнях з граматики, що зумовлено суперечностями в розумінні словосполучення як синтаксичної одиниці, а також розбіжностями в можливих аспектах дослідження цих мовних одиниць. Проаналізувавши роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (О. Бехагеля, В. Белошапкової, І. Вихованця, М. Гуричева, А. Загнітка, С. Карцевського, О. Мельничука, М. Панова, О. Реформатського, М. Стеблін-Каменського, Г. Удовиченка, Н. Філічевої, У. Френсіса, К. Шульжука та ін.), авторка доходить висновку про доцільність урахування як структурно-позиційних, так і функційно-семантичних критеріїв у створенні класифікацій словосполучень (с. 167-176).

Формально-структурну типологію словосполучень сучасної української мови М. Балко формує з опертям на лексико-граматичні властивості стрижневого компонента, виокремлюючи іменникові, прикметникові (зокрема діеприкметникові), займенникові, числівникові, дієслівні (зокрема інфінітивні), категорійно-станові та прислівникові (зокрема дієприслівникові) словосполучення.

Кількісно-структурна типологія, створена переважно з опертям на підхід І. Вихованця, передбачає виокремлення елементарних (зокрема сполук, що містять у своєму складі фразеологічні одиниці) та ускладнених словосполучень.

Структурно-позиційна типологія охоплює синтаксично вільні словосполучення, кожний компонент яких виконує в реченні роль окремого члена, і синтаксично зв'язані (цілісні), які виконують функцію одного члена речення. М. Балко ґрунтовно описує диференційні ознаки цілісних словосполучень (синсемантичність граматично стрижневого компонента, неможливість членування на реченневому рівні, розподіл функційно-значеннєвої ваги між компонентами тощо) та характеризує їхні різновиди.

Типологію українських словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями М. Балко подає з опертям, переважно, на підхід А. Загнітка, за яким виділено атрибутивні, об'єктні, суб'єктні, обставинні, комплетивні та синкретичні типи словосполучень.

Кардинально по-новому, порівняно з традиційним баченням, авторка рецензованої монографії вирішує питання про функцію словосполучення та створює, відповідно, функційну типологію цих синтаксичних одиниць. Оскільки словосполучення являє собою згорнуту пропозицію, дослідниця бачить підстави стверджувати, що його функція полягає у вираженні смислу цієї пропозиції, у повідомленні в конденсованому вигляді того, що було висловлено предикативною одиницею. Останнє уможливило створення викінченої функційної типології словосполучень, побудовану з опертям на типологію предикатів, адже словосполучення як мовна одиниця пропозитивної природи, як знак згорнутої пропозиції містить у своєму складі трансформоване предикатне слово.

Оригінальністю та належним рівнем новизни позначений третій розділ рецензованої монографії „Трансформаційні моделі утворення словосполучень сучасної української мови“ (с. 194-300). Детально проаналізувавши основні положення динамічних лінгвістичних концепцій (дериваційної, трансформаційної граматики, динамічного синтаксису), М. Балко будує моделі утворення словосполучень української мови як результату різноманітних за складністю трансформаційних перетворень вихідних речень. Водночас дослідниця вводить до наукового обігу

такі поняття, як зміна діатез, імбрикація вихідних речень, конденсація вихідних речень, скріплення вихідних речень, секторні трансформації (с. 256-297).

Списки використаних джерел та використаної літератури монографії М. Балко є досить репрезентативними, а останній майже вичерпно охоплює основну бібліографію з обраної теми. Щоправда, не враховано студіювання з теорії словосполучення низки польських (Р. Гжегорчикова, А. Нагорко та ін.), чеських (П. Адамец та ін.), болгарських (І. Недев та ін.), сербських (Ж. Станойчич та ін.), що, поза усяким сумнівом, належить до перспектив дослідження. Позитивним є й те, що в монографії наведено (с. 345-349) предметний покажчик, який суттєво спрощує роботу з виданням.

Авторка рецензованої праці виявила глибоке й усебічне знання проблематики, володіння різноманітними сучасними методами аналізу мовного матеріалу, поняттєво-термінологічним апаратом для теоретичного осмислення досліджуваних мовних одиниць, а також творчий підхід до опрацювання складних дискусійних питань українського теоретичного синтаксису. Монографія М. Балко зацікавить усіх, хто студіює питання сучасної граматики, співвідношення синтаксичних одиниць. Хотілося б бачити подібне видання доступним у книгозбірнях усіх вишів для вільного користування.